

MANO HEROJUS – TIESA: JONO MEKO EILĖRAŠČIAI

A. SEMENISKIŲ IDILĖS

Kartais manoma, kad poezijos kalba prasideda tik tada, kai kūrėjo žvilgsnis realybę „sudvasina“, pakelia iki metaforos ir simbolio aukštumos, kurioje „žabai žiedais žėri“ ir „lietus lelijomis lyja“. Tačiau žodžiai yra menininkui pavojingi, nes jie nors jam padeda pasiekti gilesnį tikrovės išgyvenimą, bet, antra vertus, gali savo daugialypių prasmių klystkeliais nuvesti jį toli nuo tikrovės į tuščių žibučių šalį, kur poetas, paklydęs „simbolių miške“, dainuoja savo privačią, niekam nesuprantamą ir nereikalingą viziją.

Jono Meko kūryba tuo ir domina, kad jis nesiduoda žodžių magikos nukreipiamas nuo užsibrėžto uždavinio – išsakyti miškų, žemės, darbo ir žmonių poeziją, o ne savo asmeninius „užsimiršimus“. Mekui svarbu išgauti poeziją iš tikro, šlapio lietaus, kuris liejasi „varpytinių kartelėmis ir apynių spurgais“ arba varva nuo kumelių šonų „drumzlinu ir purvinu vandeniū“; iš prie batų kimbancio molio ir iš ūkininko ratų tarškėjimo. Jis iš visų jėgų stengiasi išsakyti teisybę: gimtosios žemės ir žmonių tiesa, Tolstojaus žodžiais, yra jo herojus, yra jo poezija.

Šitas uždavinys ypač sunkus, nes jis reikalauja iš poeto visai naujai išmokti matyti, girdėti ir jausti. Reikia išaštrinti pojūčius taip, kad jie užregistruotų tas realybės detales, kurių nepastebi nuo poetinių šablonų atbukęs žvilgsnis, ir tada sukurti peizažą iš to, kas ypatingo, jaudinančio slypi kiekvienoj žemės smulkmenoje. Kiek Mekui tai pasiseka, tiek jis originalus, stebinantis, poetiškas. Tuo požiūriu *Semeniškių idilės* yra didelis mūsų poezijos žingsnis atgal į realybę – atgal iki pat Kristijono Donelaičio – ir didelis žingsnis pirmyn į išstobulintą žodžio meną.

Pavyzdžiui, pavasarį Mekui kvepia ne šiaip sau „tūkstančiai žiedų“, bet:

*...jauni daigai,
atokaitoj sukrautos lentos,
lengvas pašalas – ir išdraikyti bulvių kapčiai... (p. 14)*

Kaip tik šitos bedžiūvančios lentos ir slepia savy jaudinantį žemės atbudimą, apie kurį nieko nežino niliūninis pavasaris „kaip Renesanso dievas“, bet kuriam yra slaptai ir intymiai giminingas kitas to paties Niliūno pavasaris, kuris „atsimuša nuo gelsvo namo sienos“ ir šaukia vaikus „išeit ir paklajot pradžiūvusiū taku“.

Meko žemė ne tik kad kvepia moliu, „žuvimis ar akmeninėm brastom“, bet ir jos garsai yra mūsų poezijoje neįprasti ir retai girdimi, tačiau tikri, kiekvienam ūkininkui pažįstami. Ten yra ir „velėnų, akėčių, plūgų čežesys“, ir „važių dindėjimas“ žiemą, ir „minkštas daužymas su peilio kriaunomis“. Lietuvį lyjant, Mekas nesimeldžia su Brazdžioniu, kad dangūs rasodami nuodėmę nuplautų, nesiklauso šiaip sau kokios „liūdnos lietaus dainos“, bet:

*...kaip ant skardinio klėties stogo,
ant paliktų prie šulinio melžėjų kibirų
vis bilda krisdamas be perstojo lietus... (p. 25)*

Meko tikrovę galima ne tik užuosti ir girdėti, bet ir paliesti, kaip liečia pušis kūdikis, kada „jo

minkštučiai pirštai glosto rupią žievę“, arba kaip liečia šiaudus kūlimo metu „uždribusiais plaukais ir subraižytom rankom“ moterys. Tai tikrovė, kaip rupi kaimo sermėga, kaip šiurkštus juodos duonos kepalas, kaip kelio gruodas – ji pasiekia Semeniškių žmones, juos braižydama, žeisdamą, įaugdamą į juos, kaip kieta ąžuolo šaknis.

O ir gamtovaizdis yra ne toks, kur „miškais, kaip rūtom, kalnai žaliuoja“, bet toks, kuriame žiemą šaltis ir tyla sustingsta į Bruegelio paveikslą:

*Ir tyla, tokia skardi, tokia šalta tyla –
virš žuvų perkalų, viršum laukų, sukritusių
sniegynuos*

*sodžių – tokia šalta, tokia speigi tyla, –
tik tiesiai, taip aukštyn, tik mėlyna, vingiuota
srovele*

į dangų rūksta dūmai (p. 70).

Rudenį Meko peizažai blaškosi vėjo nerime:

*Siūbuodami, paūščiodami lankstos alksniai,
suklupdami ir vėlei išsitiesdami po vėjo šuorais,
išsidraikiusiom ir susipynusiom galvom.
Ir kai įsilaidavę gūšiai akimirkom praskleidžia
jų plinkančias viršūnes,
matyt ruplėtos, pilkuojančios jų žievės (p. 50).*

Arba vėl sunkiai, liūdnai sustoja, lyg pats laikas būtų įklimpęs į rudens dumblą:

*O ant laukų, ant krūmų, virš mėšlinų kratytojų,
boluojančių plačiom skarom, – virš pūdymų,
vienodai ir lėtai lynoja šaltas rudenio lietus –
taip dienąnakt, taip dienąnakt (p. 51).*

Kartais Semeniškių peizažą surenka lyg ir ne pats poetas, bet jo aprašomi žmonės, kaip tos uogų rinkėjos vienuoliktoji idilė. Mekas jas lyg nupaišo bendrais brūkšniais ant tuščio lapo, lyg įkvepia joms gyvybės, ir tada jos pradeda eiti į priekį, rinkdamos ir dėstydamos vasaros gamtovaizdį:

*Jos praeina juodus, sudumbluotus lieknus,
tamsius juodalksnių, šalteksnių gojelius,
pro raudonas vyteles, pro sedulėlių krūmus –
klegantis, marguojantis skarų būrys.
Ir kai jos perbrenda paskutinius lieknus,
dumblu užakusius, užverstus griovius,
staiga prieš jas: žali ir neapmatomi laukai,
toli, ligi pat pilkų, apsamanojusių stogų,
ligi sodybų, kylančių beržų viršūnių,
pilkų svirčių.*

*Ir ligi pat išretusių, šlynuotų pakraščiu,
ligi karvių ir arklių sumindžiotų kelmynių –
atbėga žirnių, avižų laukai,
ir neapmatoma linų mėlynė – akinančiai mėlyna,
taip mėlyna (p. 31–32).*

Ir rinkėjų uogos – tai visa tėviškės žemė, ir visas paveikslas – tai ir ne žemė, o mėlynas poeto ilgesys. Ir tas ilgesys traukia poetą ne tolyn, į dausas, bet artyn – prie žemės. Tai visai ne toks troškimas kaip Bernardo Brazdžionio „Nostalgijoje“, kur jis meldžia Viešpatį jį išsivesti iš šios žemės. Ir nenuostabu, nes ta žemė ne tikra, o tartum operos dekoracija, kur visatai atstovauja supoetinti daiktai – tikrovės simboliai:

*Jeigu Tu esi upelis, tekantis per kalnus ir per klonius,
Kur neša baltą gulbės plunksną, eglės spyglį, laivelius ir žuveles,
Mes būsimė tos plunksnos, tie spygliai, tos žuvys
ir laiveliai – ak, mes nebebūsim žmonės!
Tik nepalik čia mūsų, nusinešk, tik nusinešk!*

O Meko upelis visai kitoks ir visai ką kitą nešasi:

*Jūs nešat su savim skalbėjų daineles,
žūkautojų tinklus ir pilkus medžio tiltus,
ir mėlynas, šiltai pakvipusias naktis,
kai iš lankų išplaukia lengvos rūko juostos,
ir girdisi supančiotų arklių kanopos (p. 27).*

Norint šitokią daiktų įvairovę paversti poezija, reikia išmokti ne tik naujai matyti ir jausti, bet ir visai kitaip kalbėti. Mūsų poezijoje Meko kalba yra galbūt nauja, bet toji tikrovė, kurią jis mums atkuria, ji sena kaip amžiai. Paties Meko žodžiais:

*O, senas yra dobilų žydėjimas,
arklių prunkštimas vasaros naktim –
ir velėnų, akėčių, plūgų čezėsys,
malūnų girnų sunkus bildėjimas.*

*Daržų ravėtojų skarelių baltas mirgesys, –
senas yra lietaus šniokštimas krūmų šakomis,
tetervinų dundėjimas vasaros aušros raudonume –
senas yra mūsų šis kalbėjimas (p. 12).*

Tikroviškos poezijos siekdamas, Mekas turi – paradoksiškai – pirmų pirmiausia pasidaryti visai proziškas, nes sparnuoti, skambūs žodžiai praskrenda pro realybę jos nepaliesdami. Bet jau jam „ritinas ir žlegsi ratų stebulės per purviną išurbiotą bulvieną“, bernas Martynas surenka kas rytą „trumulius“ ir „dardaliuoja“, keliais į pieninę, ir moterys „svyruoja, kratydamos laukuose mėšlą“ ir „ropinėja“ po bulves ir runkelius; vyrai ten „žiopso“ į audžiančias moteris, ir galvijų bandos eina per

lietų su „pašiusiais plaukais ir traiškanotais vokais“. Tokia realybe galima tikėti – tai ne „baltos gulbės plunksnos“ ir ne simboliškos žuvelės ir laiveliai. Bet dabar – Brazdžionio ilgesys giliai poetiškas, nes sukaupia savy visą sielos paklydėlės šauksmą. O kaip gali Mekas suposmuoti savo prastą kalbą, kad iš jos padvelktų poezija, o ne ūkininkų kalendorium?

Vienuoliktos idilės citata jau iš dalies atsako į šį klausimą. Galima taip surašyti daiktus, kad jie savo kaleidoskopiniam mirgėjime pavirstų, savim būti nenustodami, dar ir kažkuo kitu – ilgesiu, net daina. Paslaptis čia yra kalbos dinamika. Judesys *Semeniškių idilėse* gali būti staigus: pirmi pavasario lapai ne prasiskleidžia, bet „nutyška krūmais, rausvučiais atžalynais“. Jis gali būti energingas, žvarbus ir lakus, kaip garsūs Bethoveno simfonijų prasiveržimai. Pavyzdžiui, vasaros lietus ateina kaip padūkusi furija:

*dideliais ir tyškančiais lašais
pasipildamas ant kiemo, tvarto stogo,
ir uždamas ant kelio liepų, liedamasis
varpytinių kartelėmis ir apynių spurgais,
sunkiais ir dideliais lašais
kapodamas per sodų galvas, daržo plotus,
ir kirsdamas per griūvančius rugių laukus,
kapodamas per žirnių virkščias, ir plakdamas
vidury kiemo paliktus ir mėšlinus ratus; –
tada vėl nueidamas, ūmus ir pilnas vėjo,
nurūkdamas šilų viršūnėmis, ir krūmų keterom,
uždamas virš juodalksnių juodų šakų... (p. 23–24)*

Kita vertus, judesys gali būti lėtas, švelnus, beveik geidulingas savo sklandžiu tekėjimu:

*...ak, ir tada, šitas vanduo giliam meldų pavėsy!
Jauti, kaip teka jis, kaip pro pirštus,
kaip liejas, šliaužia vėsiai mėlyna srovė... (p. 28)*

Paskutinėj citatoj yra ir kita, subtili, Meko poetinės kalbos ypatybė – judesio sulėtinimas keičiant sintaksės struktūrą ir kartojant žodžius. Galima buvo parašyti: „jauti, kaip jis teka ir šliaužia, liejasi per pirštus...“, ir įspūdis būtų palyginti menkas. Bet: „...kaip teka jis... kaip pro pirštus... kaip liejas, šliaužia...“ sudaro kelias pauzes, ir skaitytojas turi laiko įsivaizduoti tą vandenį, jį tarp savo pirštų pajusti, o tada proza pasikeičia į poeziją, nes skaitytojo prisiminimai prisijungia prie poeto vizijos, ir jau dabar abu kuria lyrišką eilėraščio prasmę.

Penkioliktoji idilė Mekas sistemingai sulėtina kalbą, perkeldamas veiksmažodžius į frazės pabaigą ilgame, visą gamtovaizdį apjuosiančiame sakiny:

*Ir bernai jau iš laukų, nujoję arklius,
grįžta šalta vakaro rasa, nešdamiesi
rankose apynasrius,
ir sustoję vidury kiemų,
klaunos, kaip nuo liepų krinta grambuoliai,
kaip kažkur, iš už kelinto vienkiemio,*

*susėdę būrelius, po vakarienės kiemuose
dainuoja moterys* (p. 42).

Šitoks kalbos sulėtinimas padeda skaitytojui susikaupti, įsiklausyti į tikrovę, visai sustoti trumpai akimirksniui, kuri ir yra poetinės tikrovės pažinimo momentas. Ir kartu su skaitytoju žmonės eilėraštyje sustoja ir klausosi, ir vėl tarp tų žmonių ir tarp skaitytojo, ir poeto vizijos susidaro vienybė, tapatumas, ir todėl vėl gili poetiška prasmė.

Kyla klausimas – kodėl būtent Mekas pasirinko uždavinį: taip kantriai, su tokia meile atkurti Semeniškių tikrovę, pasakyti apie ją visą poetišką teisybę? Savo įvadiniame eilėraštyje jis paaiškina, kad jis „ilgesio rankomis liedsdamas / kiekvieną veidą, kiekvieną daiktą, akiratį“ verčia ne tų akiračių ir ne laukų, bet tik tai „savo jaunųjų draugų“, tik savo vaikystės. Priimdamas 1957 m. Vinco Krėvės premiją už *Semeniškių idilės*, jis savo tikslą dar aiškiau nusakė: „Ir aš, mažiausias iš jų, lenkiuos prieš juos, lenkiuos prieš Semeniškius. Nors žodžiu, savo prasta, nedidele savo knyga priminti juos, pagerbti juos norėdamas, kad niekad jos jų nepamirščiau. Nes jie man yra kaip šventieji“.

Bet kokius žmones matome *Semeniškių idilėse*? Juos gana sunku išskirti iš aplinkos. Semeniškių moterys kažkaip sudaro įspūdį, kad jos autorius atminty pasiliko dažniausiai kaip margos skarelės, o vyrai – kaip iš žemės molio išaugę dirbantys, skaudantys raumenys. Tiesa, yra jie pavadinami ir vardais: tetos Kastūnė ir Marija, jaunamartė Macienė, senas Ignotas su linų brauktuvu, Jokūbas su nauju dviračiu ir t. t., bet tai jų, kaip individų, iš aplinkos vis dėlto neišskiria. Su kitais vardais, kitame kaime, iš kurio joks poetas neišvažiuo, toks Kazimieras irgi galėtų „naktimis ir girtas“ klajoti, dainuodamas po krūmus, tokia teta Kastūnė galėtų ateiti „iš užu šilo, padėti grėbti, ar rišt rugių“, ir vaikystės draugė „šviesiaplaukė Emilija“ irgi galėtų bėgti kelio smėliu su knygomis. Jie nėra Meko kaimynai – jie yra kiekvieno lietuvių žemdirbio kaimynai. Tai kam būtent lenkiasi Jonas Mekas?

Beveik savaime peršasi išvada, kad ne žmonėms yra iš tikrųjų skirtos *Idilės*, bet žmonių ilgesiui, kuris gyvena paties autoriaus širdy; ne žemdirbiams atiduodama pagarba, bet Žemdirbiui – šventajam, idealui, kuris žėri paties poeto sielos gelmėj, bet nebūtinai buvo kada įsikūnijęs konkrečiuose asmenyse. Lietus ir žemė nėra individai, bet daiktai, ir jie gyvena, nes Mekas mokėjo juos ilgesio išburti į konkrečią egzistenciją. Bet individai pasiliko vizija, tik svajonė. Taigi išeina, kad, nežiūrint savo konkretaus realizmo, Mekas iš tiesų yra romantikas ir idealistas ir kad jo siela gyvena ne šiaip tik realybės buvimu, bet tikėjimu idealu, dirbančiu ir kenčiančiu Žmogumi. Ir tai galų gale uždega viską, ką Mekas rašo vidine ugnimi. Tai yra galbūt didžiausia poezijos paslaptis, nes tikinčiu ir mes galime tikėti.

[...]